

CATALUNYA, «LA TERRA DE LA RIQUESA»

Pere Balañà i Abadia

Gairebé coincidint amb la data de la seva jubilació acadèmica, hom podria commemorar el vint-i-cinquè aniversari de la publicació d'una petita monografia del professor Frederic Udina i Martorell en què aquest investigador incansable va satisfer una necessitat de caire intel·lectual que, en aquells moments, apareixia com a inexcusable: la tasca de sintetitzar i organitzar, cenyint-se voluntàriament a uns límits materials força reduïts, totes les hipòtesis, certament nombroses, que tant el poble, a través de la llegenda, com els erudits, amb llurs instruments científics d'anàlisi històrica i filològica, havien enunciat fins aleshores sobre l'origen del nom de la nostra nació. Aquesta fou la gènesi del llibre de Frederic Udina *El nom de Catalunya*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1961, 59 p. («Episodis de la Història», 23).

Durant els anys següents, com a conseqüència de noves recerques personals, encara hi dedicà alguns estudis monogràfics de caire més original. La tasca de síntesi realitzada prèviament havia preparat i sensibilitzat prou el professor per poder publicar, entre d'altres¹, «Cataluña y su corónimo, así como el étnico "catalán" aparecen en el siglo XI», *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón* (Zaragoza), VII (1962), p. 549-577; i «La última hipótesis sobre el nombre de Cataluña» dins *Mélanges E. R. Labande, Poitiers*, 1974, p. 681-685.

D'una altra banda, sobretot durant els darrers anys, el Dr. Udina també ha dedicat la seva atenció al món islàmic, especialment als aspectes que van presentar les relacions que vincularen la Corona d'Aragó amb els diferents estats musulmans del nord d'Àfrica. Només, a tall d'exemple, citarem aquí

¹ Al llarg de tot l'estudi hem prescindit d'una inútil pretensió d'exhaustivitat, la qual restava fora de les nostres possibilitats materials, atesa la proliferació de contribucions que, procedents dels àmbits més diversos que hom pugui imaginar, han anat amuntegant dades i hipòtesis noves, i, per tant, una gernació de referències bibliogràfiques relatives a l'origen de «català» i «Catalunya». Aquesta mera tasca compilatòria ja mereixeria per ella mateixa una dedicació temporal notable, que les institucions catalanes dedicades al foment de la investigació haurien d'encoratjar i recolzar amb entusiasme. Citem, però, PIEL, *Zum Ursprung*, i RUBIÓ, *Catalán*.

un dels seus articles: F. Udina Martorell, «Sur les rapports entre la Tunisie et l'Aragon entre 1360-1379» dins *Actas del II Coloquio Hispano-Tunecino de Estudios Históricos* (Madrid-Barcelona, mayo de 1972), Madrid, Instituto Hispano-Àrabe de Cultura, 1973, p. 49-62.

Aprofitant, doncs, aquesta avinentesa de retre-li homenatge des d'una perspectiva doble, la catalanòfila i la del món de l'arabisme, intentarem exposar d'una manera planera una nova hipòtesi sobre la procedència etimològica del nom «Catalunya», que conjumina elements d'ambdós camps. En altres mots, creiem que existeix la possibilitat coherent d'explicar, a partir de la llengua àrab, el naixement del corònim del nostre país. I també som conscients que la nostra no serà, sens dubte, l'última hipòtesi defensada sobre aquesta qüestió tan debatuda².

Cal fer constar, tanmateix i de bell antuvi, que hom ja va intentar fa uns quants anys de desenvolupar la línia convergent que esmentàvem, tot basant-se en l'aparició del topònim *Ṭalūniya* (localitat situada pel cronista al-^CUdrī sobre el camí d'Osca a Lleida, a prop de l'actual Montsó) en un text àrab del segle XI³. Sembla que aquesta hipòtesi no va gaudir de massa ressò i ara només és citada d'una manera escadussera quan hom tracta de classificar la munió de propostes etimològiques existents.

I aquí, tan sols com a introducció, potser convindria incloure una de les classificacions més senzilles, que encara pot ser vàlida, per tal de simplificar la complexitat de les postures implícites en una realitat força complicada. Així, doncs, resumint, s'ha dit que «Catalunya» derivava de:

1. Un antropònim (llegenda d'Otger Cataló).
2. Un topònim o un corònim preexistents (Cataló, Castelló, Camps Catalànics, Montcada, *Ṭalūniya*, etc.).
3. El nom d'un grup ètnic que hauria estat vinculat històricament a la nostra terra (*laketani*, *castellani*, catalànics, gots, alans, etc.).
4. Una característica comuna de què participaven els pobladors primitius del país («terra dels muntanyencs», tesi recent)⁴.

² Tenint en compte que Coromines, al volum II del seu *Diccionari etimològic*, p. 629a, ha omès intencionadament el mot «català», hem de suposar que no considera oportú de modificar la seva posició, exposada a *Extensió i origen de «català» i «Catalunya»*, dins *Estudis*, II (1970), p. 159-174. Però, almenys, hem d'esperar la darrera aportació de l'il·lustre mestre al lloc pertinent de l'*Onomasticon Cataloniae*.

³ Proposta presentada a un nivell científic per JOAN VERNET, «La más antigua cita de Cataluña?», *Al-Andalus* (Madrid-Granada), XXXII (1967), p. 231-232; i a «El nombre de Cataluña», *Boletín de la Real Academia de las Buenas Letras de Barcelona*, XXXIII (1969-1970), p. 133-136. En una versió més planera, apareix en JOAN VERNET, «El nom de Catalunya», dins *Història de Catalunya*, Barcelona, Salvat, II (1979), p. 31-32.

⁴ Defensada, segons la nostra opinió, amb arguments molt suggeridors, a partir del prefix «cata-», que l'autor troba present al «substrat» lingüístic d'arreu d'Europa, per A. PARIENTE, «Sobre el origen de *catalán* y *Cataluña*», *Anuario de Filología* (Barcelona), 3 (1977), p. 373-389.

5. Un tret distintiu del territori («terra de castells»).

També hem de remarcar el fet que, tradicionalment, els orígens de «català» i «Catalunya» han estat relacionats com si es tractés de qüestions indiestriables «per definició», mentre que, en general, tothom admet que l'ètnic és documentat abans que el corònim. Per això assenyalem ara un criteri bàsic que adoptem: ens limitarem únicament a l'intent d'explicar l'origen del nom de lloc. Arribar a les conclusions que oferim ha estat possible en el context d'una recerca més àmplia sobre la toponímia aràbiga de Catalunya realitzada a partir de la documentació designada genèricament pel concepte «cartes de franquícia»⁵.

En aquest tipus de documentació⁶, el nom «Catalunya» apareix per primera vegada a la carta de franqueses atorgada per Pere I als habitants d'Agramunt l'any 1210 («per totam terram totius dominationis nostre, ita quod de rebus aut de mercibus vestris in predicto comitatu vel in tot Aragone et Catalonia»)⁷.

La data d'aquest document és tardana, certament, i per situar-nos millor dins les coordenades del tema potser serà la manera més adequada la transcripció textual del magnífic paràgraf amb què hom ha resumit la qüestió en una de les darreres síntesis de la nostra història:

«El nom de Catalunya apareix documentat per primera vegada al *Liber Maiolichinus*, poema escrit en llatí per un pisà sobre la croada catalano-pisana del 1114 contra Mallorca. El nom era probablement d'ús corrent al segle XI. No existint més dades documentals per a conèixer els orígens del terme català i del seu derivat *Catalunya*, és obligat el recurs a l'etimologia. De totes les hipòtesis formulades, les més convincents són dues: la que considera el mot *català* derivat de *castlanus*, és a dir, defensor d'un castell, hipòtesi que resta emmarcada en el context de la feudalització del país al segle XI; i en segon lloc la que afirma que el terme és una metàtesi de *lacetani*, poble pre-romà que ocupava la part central de la Catalunya Vella, terme que ja Ptolemeu va citar en el segle II com a *kastelanói* en lloc de *laketanoi*. Segons Joan Coromines, defensor d'aquesta explicació etimològica, la denominació fou una creació erudita tardana dels italians, preocupats per aquella realitat nova, tan aviat aliada com rival, que naixia al mateix temps que Castella i que Portugal, per a les quals també fou necessari improvisar un nom. En tot cas, és important l'aparició d'una denominació global que coincideix amb la formació d'una llengua pròpia perfectament diferenciada de les altres romàniques, dades que denoten l'aparició de les característiques bàsiques

⁵ Recerca que ha gaudit d'un ajut econòmic de la CIRIT durant l'any 1984.

⁶ De la qual hem utilitzat únicament el recull publicat per FONT RIUS, *Cartas*.

⁷ Íb., I, p. 323 (document núm. 231).

nacionals, tot coincidint amb l'estructuració de l'estat feudal centrat en els comtes de Barcelona»⁸.

D'aquest resum, podem retenir-ne alguns punts principals: 1) l'ús «corrent» del nom «Catalunya» abans del segle XII; 2) el fet que Catalunya sigui considerat, com quasi sempre, «derivat» de «català»; 3) la via italiana «erudita» que trameté la nova denominació; i 4) la coincidència cronològica de la primera documentació del nom «Catalunya» amb la formació d'una realitat «nacional» i l'actuació d'aquesta unitat política en la conquesta de Mallorca l'any 1115⁹.

Precisem encara més. Cridem l'atenció sobre dos fets concrets: 1) la data d'aparició documental del corònim, posterior a la primera conquesta de Mallorca (1115), amb totes les implicacions històriques d'aquest fet d'armes; i 2) la via «italiana», anomenada «erudita» per part d'alguns filòlegs, a través de la qual ens ha pervingut el primer testimoni escrit del nom «Catalunya», amb diverses variants textuais.

Arribats en aquest punt, havent circumscrit prou l'objecte de consideració a fi de fer-lo entenedor, ara ja podem presentar la nostra interpretació pròpia, que intentarem justificar amb els arguments més raonables i coherents que tinguem a l'abast.

Segons que pensem, doncs, la nostra terra hauria estat batejada amb l'expressió àrabica IQTĀ^C AL-GUNYA —o alguna de les seves variants, com QIT^C AT AL-GUNYA¹⁰, IQTĀ^C AL-AGNIYĀ¹¹, QUT^C AT AL-GĀ-

⁸ SALRACH, *Història dels Països Catalans*, p. 9.

⁹ Data fixada amb precisió per VIDAL ALCOVER, *El llibre de Mallorca*, p. 24: «El Liber Maiorichinus (o Maiolichinus) narra... finalment el setge i la caiguda de Mallorca en poder dels exèrcits aliats cap a la Pasqua del 1115.»

¹⁰ Emprem la transliteració àrabo-catalana proposada per la GEC, s.v. «àrab», amb una sola excepció: suprimim el punt diacrític que s'hauria d'escriure, al nostre entendre innecessàriament, sobre la g corresponent a la consonant àrabica dita *gayn*. La *r* final del mot *qit^Cat*, a part de constituir una marca del gènere femení, apareix només per convenció, ja que hom no la pronuncia normalment en el llenguatge col·loquial. Segons el diccionari de l'àrab hispànic medieval que gaudeix de més prestigi, el de DOZY, *Supplément*, II, 374a, la *iqṭā^C* era un «apanage, bénéfice territorial, fief», significat que pot estendre's al de «tros de terra» i esdevenir sinònim de *qit^Ca* («pièce, morceau... contrée, surtout belle contrée») (II, 371b-312a), forma que, al seu torn, el *Vocabulista in arabico*, glossari redactat en terres catalanes, fa equivalent a l'expressió llatina «pars loci» (p. 511), tot traduint, ahora, *qat^Ca* per «pars» (p. 162b). En definitiva, la vocalització de la forma àrabica que ha donat el prefix català «cata-» podia ser diversa (també *qit^Ca*, segons DOZY, op. cit., p. 372a: «pièce de terre»).

¹¹ Aquesta expressió, que hauria esdevingut «Catalania», significa literalment «la terra —o el feu— dels rics». Dozy no inclou el plural *agniyā*, però és un mot comú, explicat per qualsevol diccionari (per exemple, KAZIMIRSKI, *Dictionnaire*, II, 513a). Ultra això, el *Vocabulista*, com a derivats de l'arrel *ganā*, addueix *ginā* «ditare, divície», *ganī* «dives», diferents formes verbals traduïdes per «ditare» i el mateix *agniyā* com a plural de *ganī*, «dives» (p. 151a i 353). L'avantatge d'un ètim del tipus *iqṭā^C al-agniyā* rau en el fet que «Catalania (v. 756) és la denominació llatina més antiga de Catalunya: *Catalonia* és una mica més tardana, com també l'altra forma anàloga *Catalaunia*» (VIDAL ALCOVER, op. cit., p. 64). En efecte, segons l'edició del *Liber Maiolichinus* realitzada per Carlo Calisse, el vers número 766 —Vidal Alcover segueix una numeració pròpia— diu: «Egregiumque virum Catalonia tota frequentans» (p. 35).

NIYA¹², els valors semàntics de les quals canvien escassament entre si—, pronunciada en àrab vulgar en la forma «CAṬA-L-GUNYA», amb el significat genèric de «TERRA DE LA RIQUESA» o «FEU DE LA RIQUESA». Aquesta denominació hauria nascut entre els musulmans de Mallorca que devien veure el territori català com a fita profitosa per a llurs expedicions piràtiques. Essent possiblement un nom «popular», tal vegada era emprat localment ja des del segle X¹³. La difusió del corònim degué tenir lloc arran de la conquesta de l'illa per l'estol combinat catalano-pisà (1115), en fixar-lo per escrit l'autor del *Liber Maiolichinus*, bo i adaptant a la seva pròpia pronúncia un significat que podia haver perdut ja la g a la parla dels sarraïns de les Illes¹⁴. Pel que fa al procés posterior de divulgació del topònim, hom pot acceptar perfectament les teories que s'han publicat sobre aquest aspecte concret.

Una vegada fixat per escrit el corònim que identificava, als ulls dels pisans, la terra d'on procedien els súbdits de Ramon Berenguer III, potser per la via «erudita» el nom fou acceptat a Catalunya mateix, els habitants de la qual devien ignorar el significat original subjacent en el mot, i fou emprat comunament després de pocs anys, és a dir, des de mitjan segle XII¹⁵.

¹² Tal vegada aquesta variant, *gāniya*, «rica», aplegada per KAZIMIRSKI, op. cit., p. 513a, però, en definitiva, el femení regular de *gān^m*, respon millor a la formació de topònims a partir del mot àrab *iqṭā'* (que pot considerar-se femení si fa referència a la terra) o *qaṭ'a*. El grup *al-qaṭ'a al-gāniya*, amb pèrdua del primer article, normal en els arabismes catalans, hauria donat perfectament QAT A AL-GĀNIYA, és a dir, LA TERRA RICA. Ara bé, deixem constància que les combinacions entre els elements aportats són possibles sense limitacions, mancats de documents feiants en llengua àrab.

¹³ Sobre la situació estratègica de les Illes, especialment davant del potencial perill fatimí, vegeu EPALZA, *Orígenes*. Que Mallorca, abans de mitjan segle X, ja havia esdevingut base de les expedicions musulmanes contra les costes de Catalunya és palès, segons BALANÀ, *Topònims catalans*. Finalment, ja CAPMANY, *Memorias*, p. 31, admetia que, amb la conquesta de les Illes, «los mares del Principado quedaron limpios de las piraterías de los Moros Baleares». I encara SANTAMARÍA, *Determinantes*, p. 82-85, en estudiar les causes de la conquesta definitiva de Mallorca durant el regnat de Jaume I, parla de «El pretexto coyuntural: la incidencia del corsarismo».

¹⁴ Aquest fenomen era normal en l'àrabo-hispànic, com ho demostra CORRIENTE, *Grammatical Sketch*, p. 56. També STEIGER, *Contribución*, p. 242, l'havia indicat per al *gayn* en posició medial («catalgania» compliria aquesta condició) en el sicilià. Pel que fa a l'italià, hom hauria de consultar sistemàticament estudis com el de Luigi RINALDI, *Le parole italiane derivate dall'arabo*, Napoli, Libr. Detken & Rocholl, 1906. En aquest sentit, hem dirigit una carta al professor Frederico José Peirone, de la Universitat de Torí, per demanar-li la seva autoritzada opinió, atès que és titular de l'assignatura «Calchi arabi nelle lingue iberiche (castigliano, catalano, gallego, portoghese)». Devem aquesta possibilitat d'intercanvi científic a la secció «Bústia» del diari *Avui* (12 de desembre de 1984). No cal dir que tota l'argumentació filològica se simplificaria si admetéssim un ètim del tipus *iqṭā' al-'anā'*, *iqṭā' al-'anāya*, *iqṭā' al-'anya* o, fins i tot, *iqṭā' al-'unyān*, que també haurien pogut evolucionar vers la forma del corònim Catalunya. Tanmateix, el significat bàsic de l'arrel aràbiga *'anā* sembla allunyat d'una hipotètica vinculació amb el mot *iqṭā'* («terra, país»).

¹⁵ COROMINES, *Extensió*, p. 162.

És clar que, amb aquesta succinta presentació de la hipòtesi, no entrem en la discussió que afecta la documentació dels cognoms Catalan i Cataluing vers l'any 1112¹⁶. Però, d'una banda, ja hem dit que no ens interessa aquesta qüestió, entre altres raons perquè pot pressuposar la prioritat de l'ètnic respecte al corònim, punt sobre el qual no disposem, segurament, de prou documents; de l'altra, podem admetre que un «Català» del segle XII fos un «Castlà», sense que necessàriament hàgim de considerar el cognom com a gentilici.

A més, mai no hem pensat en una forma «administrativa», «oficial» o «cancelleresca» vinculada a l'expressió aràbiga IQTĀ^C AL-GUNYA («Catalunya»), sinó en una creació amb arrels «populars», viva entre els pobladors islàmics de Mallorca que no devien escriure-la d'una manera «cult» o «erudita». I, encara que hagués estat així, la manca actual de textos redactats pels cronistes o lletraferits de *Mayūrqa* no ens permet de verificar aquesta possibilitat¹⁷.

Ara, després d'haver «presentat» breument la nostra hipòtesi, tal vegada convingui de citar un text de Joan Coromines perquè hom pugui comprovar que tot el que hem dit s'adiu coherentment amb el fons de la qüestió. L'única contradicció, com argumentarem més endavant, no és ni absoluta ni rellevant. Diu Coromines en una publicació de l'any 1970:

«D'on vénen els noms *català* i *Catalunya*? Ben mirat no ens consta, però valdrà la pena de precisar les idees dient el que avui se sap d'aquesta qüestió. La realitat més important és que aquests mots apareixen en un moment històric més aviat tardà. La primera menció de *Cathalonia* és de 1114; *Catalania*, *Catalanicus* i *Catalaniensis* s'usen en el *Liber Majolichinus*, poema escrit en baix llatí molt pocs anys més tard. És important observar que totes aquestes mencions de primera hora són en escrits d'italians, i es relacionen amb l'expedició aliada que empengueren el Comte de Barcelona i la República de Pisa contra els pirates moros de les Balears. Des de mitjans del segle XII l'ús d'aquestes paraules es generalitza en els països cristians, mentre que no arribà mai a estendre's als moros (que anomenaven «francs» els habitants de Catalunya)¹⁸.

Tot el paràgraf manté la seva vàlidesa. Quant al fet que «els moros» anomenaven «francs» els catalans, aquesta constatació és certa en els textos escrits, sobretot a les cròniques i descripcions geogràfiques redactades pels musulmans andalusís fins al segle XI. Més endavant, l'argument perd força perquè els «clixés» fixats pels autors primerencs amb més prestigi (Ibn

¹⁶ Íb., loc. cit.

¹⁷ D'aquesta mancança, se'n plany Poveda, *Introducció*, 76a i b. I, en canvi, sabem que la vida cultural a *Mayūrqa* va assolir un nivell notable, gràcies a Urvoý, *La vie intellectuelle*, la qual, certament, també reconeix (p. 88) que, a mitjan segle XI, «Les Baléares devienent alors un centre d'attaques navales contre les pays chrétiens et de piraterie».

¹⁸ COROMINES, *Extensió*, p. 162.

Habīb i al-Rāzī, especialment) són repetits gairebé al peu de la lletra pels escriptors àrabs¹⁹. Així, per exemple, a l'obra de dos geògrafs del segle XII, al-Zuhri i Ibn Gālib²⁰, no apareix mai el concepte «Ifrangā» o «ifrangġ», o sigui, «França» i «francs», i la seva descripció de les terres catalanes segueix fidelment la que ja havia establert al-Rāzī a mitjan segle X²¹. Àdhuc un autor tardà, al-Himyari, quan parla de «Ifrangā» en el seu diccionari geogràfic compilat probablement a l'inici del segle XIV, ho fa copiant fonts anteriors com les d'al-^CUdri i al-Bakri (segle XI), i, en tractar del tema de Barcelona, ens reproduïx una història relativa a Ramon Berenguer I, ocorreguda feia més de dos-cents anys²². En resum, si el nom de Catalunya era viu entre el poble islàmic de Mallorca, on tenia un valor semàntic específic, no podem rebatre l'existència d'aquesta denominació partint de contextos geogràfics i de «clixés» erudits diferents. A més que, d'altra banda, després del segle XIII, reduït «al-Andalus» al regne de Granada, la bibliografia àrbiga disminueix sensiblement, i per als autors d'aquells temps, sotmesos a la pressió militar dels nuclis polítics veïns (Castella i Aragó), Catalunya no podia aparèixer en absolut com «la terra de la riquesa». Això havia estat cert en un moment històric determinat (segles X-XII) i en un territori musulmà precís (les Illes).

Un cop establerta la versemblança «històrica» del corònim Catalunya, i mancats de documentació adequada, tan sols ens resta recórrer al camp de la toponímia per escatir si, realment, els musulmans empraren aquest tipus de construcció lingüística «iqṭā^C + X» per designar altres llocs.

I comprovem que aquesta pràctica és documentada a bastament arreu de la Península i, més concretament, a l'àmbit dels Països Catalans. Així, per al conjunt del territori peninsular, ja l'obra clàssica d'Asnī²³ deia:

«CATAMARRUC (Alicante) = iqṭā^C Maḥrūq, "parcela de Maḥrūq", nombre —este último— propio de persona²⁴.

¹⁹ Talment com explica M. SÁNCHEZ MARTÍNEZ, «Rāzī, fuente de al-^CUdri para la España preislámica», *Cuadernos de Historia del Islam*, Granada, I, 1971, p. 7-48.

²⁰ Els textos dels quals poden ésser llegits, respectivament, a René BASSET, «Extrait de la description de l'Espagne tiré de l'ouvrage du géographe anonyme d'Almeria» dins *Homenaje á D. Francisco Codera*, Zaragoza, 1904, p. 619-647, i Joaquín VALLVÉ BERMEJO, «Una descripción de España de Ibn Gālib», *Anuario de Filología*, Barcelona, I, 1975, p. 369-384.

²¹ Vegeu la magnífica edició de Diego Catalán i M. Soledad de Andrés, *Crónica del moro Rasis*, Madrid, Gredos, 1975, i l'aprofitament que en fa un autor musulmà tardà en BALANÀ, *Toponímia àrbiga-catalana*, p. 73.

²² Tema estudiat per José M. MILLÁS VALLICROSA, «Una nota de un historiador árabe sobre Ramón Berenguer I el Viejo», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XVII, 1944, p. 252-254, i per Pere BALANÀ i ABADIA, «Els textos d'al-Bakri relatius a Catalunya», *Anuario de Filología*, Barcelona, 8, 1982 [1984], p. 102-103.

²³ *Contribución*, p. 102.

²⁴ Explicació etimològica que accepta, amb precaucions, BARCELÓ, *Toponímia àrbiga*, p. 140-141.

CATARROJA (Valencia) = Híbrido, compuesto de *iqṭā^c*, “parcela” y ROJA²⁵.

CATARROYA (Albacete) = Híbrido, compuesto de *iqṭā^c*, “parcela” y ROYA²⁶».

Hi podríem afegir, extret de la mateixa obra que emprà Asíñ com a repertori bàsic²⁷:

«CATALAIN: granja del valle, y arciprestazgo de Orba (topònim que procedeix probablement de la tribu Awraba)²⁸ en la prov. de Navarra, merid. de Olite, part. jud. de Tafalla, dióc. de Pamplona, térm. jurisd. de Garinoain...»²⁹. Catalain seria *iqṭā^c al-^cayn*, «la parcel·la de la font».

I arriscant encara més, inclouríem «CATALINA DEL MONTE (STA.): Sitio ameno y recreativo en la prov., part. jud. y térm. jurisd. de Murcia (1 leg.), al que concurren cotidianamente porción de gentes de esta c. y pueblos circunvecinos *á beber sus deliciosas aguas...*»³⁰. La «santificació» del topònim en època postsarraïna no és un fenomen singular³¹.

A l'illa de Mallorca mateix, Madoz recull «CA TAMANI (sic): prédio en la isla de Mallorca, prov. de Baleares, part. jud. de Inca, térm. jurisd. de la v. de Soller»³². Avui dia trobem el topònim transformat en «Can Tamany»³³. Al nostre entendre, aquest nom de lloc seria també un híbrid format amb el prefix *iqṭā^c* («cata-») i la forma romànica «many» («gran»), present igualment a Portmany³⁴.

A la mateixa illa, topònims com Ca Tapà, Can Tabau, Can Tafal (a dos indrets), Can Tafarra, Can Taleca, Can Tamorer i Cas Talladors, poden haver estat el resultat d'una hipercorrecció local, un cop oblidat el significat del prefix «cata-», que els habitants podien interpretar com a divisibles en dos elements, el primer dels quals «ca-» esdevingué transcrit «ca», «cal», «can» o «cas» amb l'article salat quan hom li atribuí el significat de «casa de...»³⁵.

²⁵ CORRIENTE, op. cit., p. 59, nota 84, l'escriu en la forma Catarroja.

²⁶ Els tres topònims anteriors són recollits també per les dues obres citades a les notes 24 i 25.

²⁷ El diccionari geogràfic de Madoz, VI (1847), 255b. Vegeu ASÍÑ, *Contribución*, p. 11-12.

²⁸ Segons MOREU-REY, *Els nostres noms*, p. 125; CORRIENTE, op. cit., p. 80, nota 117.

²⁹ Anotem, de passada, que el topònim Garinoain també sembla un mot compost amb *c^cayn*, «font», i que un gentilici «catalan» primitiu també podria haver derivat d'aquell nom de lloc navarrès, Catalain.

³⁰ MADOZ, op. cit., VI, 1847, p. 256a.

³¹ Així, per exemple, caldria explicar també l'existència d'un sant «Mamet» (*Diccionari nomenclàtor*, p. 134b). Respecte a canvis d'aquest tipus, vegeu J. COROMINES i J. MASCARÓ PASARIUS, «Aproximació a la toponímia mossàrab balear», *BISO*, X, 1982, p. 38.

³² Op. cit., VI, 1847, p. 259b.

³³ MASCARÓ, *Corpus*, I, p. 302a.

³⁴ MOREU-REY, *Els nostres noms*, p. 105.

³⁵ Interpretació que el professor mallorquí Toni Riera considera probablement encertada, segons que em fa saber durant una conversa. Per això no costaria gaire de trobar els ètims possibles de «Catabau» (formalment idèntic a Catadau), «Catafal», «Catafarra», «Cataleca» (*iqṭā^c a al-^caqab* = la parcel·la del coster?), «Catamorer» (*iqṭā^c a Mawrūr* = la parcel·la de Mawrūr? —nom propi—), etc.

Limitant-nos als dominis de la llengua catalana, Coromines considera àrabs els topònims Catadau³⁶, que Barceló³⁷ interpreta com a *qaċ^c a al-da-būr*, «parcel·la del ponent», o *qaċ^c a Dāwūd*, «la parcel·la de Dāwūd»³⁸, al País Valencià; Catamarruc³⁹, a la mateixa àrea; i Cotaina, a Menorca⁴⁰. Catarroja, al País Valencià⁴¹ i Cutella, a les Illes⁴², apareixen classificats entre els topònims mossàrabs, però cal entendre que la primera part dels topònims «cat-» i «cut-» correspon a les formes àrabs *qaċ^c a quf^a a* que, com hem vist abans, són meres variants d'una arrel única i signifiquen «parcel·la, tros de terra, feu».

La productivitat del mot àrab *iqā^c* o *qaċ^c a* arriba, segons que creiem, a la creació de mots com *catalufa*, del qual diu Coromines⁴³: «CATALUFA, "cert teixit de seda o de llana felpat", de l'it. antiq. *cataluffa* "mena de drap que fabricaven a Venècia", d'origen desconegut». Amb l'actuació d'alguna llei fonètica sobre l'ètim àrabi que deu afectar en alguns casos l'italià antic, «catalufa» procedeix probablement de *qaċ^c a al-šufa*, «tros d'un flocc de llana»⁴⁴.

Igualment l'antroponímia catalana ofereix casos, no explicats fins ara, on el prefix «cata-» demostra el pas d'un topònim primitiu, tal vegada

³⁶ *Estudis*, I, p. 267, núm. 200.

³⁷ Op. cit., p. 140.

³⁸ Segons les formes documentades *Catadauro* (1238) i *Catadaur* (1418), *ib.*, loc. cit., nosaltres ens inclinàrem cap a una etimologia com *qaċ^c a al-dawr*, «la parcel·la de la roda», «la parcel·la rodona» (DOZY, op. cit., I, p. 472-473).

³⁹ *Estudis*, I, p. 269, núm. 322.

⁴⁰ *ib.*, I, p. 271, núm. 478. No obstant aquesta interpretació, Cotaina també pot ésser un diminutiu àrab de l'arrel *qatana*, amb el significat de «llogarret habitats» (DOZY, op. cit., II, p. 385-386).

⁴¹ *Estudis*, I, p. 253, núm. 171.

⁴² *ib.*, I, p. 257, núm. 459. Per a la toponímia de les Illes que pot haver conservat el prefix «cata-», ultra les obres ja citades, hem consultat els números IX i X de la revista *BISO*, dedicats al VII Col·loqui (Mallorca, abril del 1982), i, sobretot, l'estudi d'A. POVEDA SÁNCHEZ, *Repertori de toponímia àrabo-musulmana de Mayūrca segons la documentació dels arxius de la Ciutat de Mallorca (1232-1276/1229-1300)*, «*Fontes Rerum Balearium*», Palma de Mallorca, III, 1979-1980, p. 81-119, on apareixen dos llocs anomenats Cut Al-Castel, «la parcel·la del castell», confirmant que el prefix fou emprat a l'illa en la formació de topònims (op. cit., p. 28). Malauradament, el professor Chalmeta encara no ha publicat l'estudi toponímic que havia de seguir el seu treball sobre «Concesiones territoriales en al-Andalus (hasta la llegada de los almorávides)», *Cuadernos de Historia. Anexos de la revista Hispania*, Madrid, 6, 1975, p. 1-90. L'anunci del segon estudi figura a la p. 3, nota 6.

⁴³ *Diccionari etimològic*, II, p. 629b. Un text molt semblant és recollit pel *DCVB*, III (1980), p. 46a, diccionari que no dona l'etimologia de Catadau. Per a Catamarruc admet el significat «parcel·la de Mahrūq», i la formació híbrida per a Catarroja. Per cert, el verb «catar» (p. 49b) amb el valor de «buidar, fer concavitat a una cosa», que inclou el *DCVB* (no consta en el *Diccionari etimològic*) i que correspon al castellà «catar», tal vegada no deriva de *capāre* (*Diccionario de la lengua española*), sinó de l'arrel àrabi *qatā^c a*, «couper» (DOZY, op. cit., II, p. 374-376) a través del substantiu «cata» (*qaċ^c a*).

⁴⁴ *ib.*, I, p. 853-854.

desaparegut després, a un nom o cognom personals. Per aquesta via s'explica, per exemple, el cognom CATARINEU, que no deriva «Del cognom fr. *Cathelineau*», sinó, més probablement, de *qaṭ'a al-ḥināb* o *qaṭ'a al-ḥināb*, «la parcel·la de la vinya» o «de les vinyes», conreu al qual també es dedicaven els musulmans d'al-Andalus a desgrat de les prescripcions al·coràniques⁴⁵.

Si analitzem el tipus de mots que apareixen darrere del prefix *qaṭ'a* (que prendrem com a forma vulgar del clàssic *iqṭā'*) en el règim d'annexió característic de la morfosintaxi aràbiga (*al-idāfa*), per als casos que hem citat tindrem:

1) PREFIX + NOM PROPI = CATAMARRUC. Interpretació potser forçada pel significat històric («feu») del mot *iqṭā'*, molt ben estudiat amb relació a al-Andalus pel professor Chalmeta⁴⁶. Corriente prefereix entendre aquest topònim com *iqṭā' al-maḥrūq*, «fief of the burnt one», amb què correspondria a l'esquema prefix + substantiu (o adjectiu substantivat).

2) PREFIX + ADJECTIU = CATARROJA o CATARROXA⁴⁷, CATARROYA, CATAMANY. Fa l'efecte que aquesta construcció, havent de recórrer a adjectius romànics, no sigui tan comuna al desenvolupament de la llengua aràbiga en la seva modalitat hispànica.

3) PREFIX + SUBSTANTIU COMÚ = CATALAIN, CATALINA, CATADAU, CATALUFA, CATARINEU. Apareix com la forma d'annexió més rendible i, per tant, possiblement, la que devia originar el topònim CATALUNYA⁴⁸.

Finalment, prescindim de la personalitat de l'autor del *Liber Maiolichinus*⁴⁹, una altra raó que ens impulsa a mantenir aquesta hipòtesi deriva de l'obra mateixa, en què, d'una banda, trobem altres topònims aràbics força ben transcrits *Arabathalgidit*, *Bebelgidit*, *Catinos*, *Elmodenia*, *Enelamur*, *Exechin*, etc.)⁵⁰, i, de l'altra, constatem que les informacions locals es divulguen per via oral en diverses ocasions: «que els moros menorquins els havien anat a trobar i els havien interpellat sobre d'on eren i on anaven; que un dels mariners havia respost...»; «Desembarquen, pregunten a un home que vagava per allà a quina distància era la Ciutat i aquest els respon que a vint milles»; «uns homes surten a fer aiguada fresca i són agafats per uns

⁴⁵ L'exemple procedeix de MOLL, *Llinatges*, p. 309. Vegeu BALASA, *Toponímia aràbiga-catalana*, p. 90-91. Del mateix origen deu ésser el cognom Catany, «Llin. existent a Blanes, Bunyola, Campos, Inca, Lluçmajor, etc.» (DCVB, III, p. 49a).

⁴⁶ A part del treball citat en la nota 42, vegeu CHALMETA, *Le problème*.

⁴⁷ Variant citada en la nota 25.

⁴⁸ De fet, el règim d'annexió àrab (*al-idāfa*) es construeix de manera que «the determining noun is, in the real annexation, always a substantive or a word regarded as such» (W. WRIGHT, *A Grammar of the Arabic Language*, 3a ed. Cambridge University Press 1967, II, p. 200).

⁴⁹ Vegeu VIDAL ALCOVER, *El Llibre de Mallorca*, p. 77.

⁵⁰ Íb., p. 61-69.

moros que corrien a cavall per aquelles voreres»; «també fan presoners uns —musulmans— eivissencs, que s'havien amagat dins unes coves»⁵¹.

Així, doncs, tal vegada per la via de la transmissió oral, l'autor (o els autors) del *Liber Maiolichinum* ens van deixar constància escrita del topònim QAT^LA AL-GUNYA (LA TERRA DE LA RIQUESA) o QAT^LA AL-AGNIYĀ' (LA TERRA DELS RICS), nat a les Illes i traslladat al nostre país, del qual arribà a esdevenir corònim, per la via italiana erudita.

Per aquesta raó no és gens estrany que, quan el comte Ramon Berenguer III «rep l'enviat dels pisans... respon amb un parlament... agraeix l'ambaixada, els desitja bona fortuna, maldiu els moros, es plany de l'estrall que han fet, en aquelles terres, de presoners, esglésies cremades i mortaldat de sacerdots, i accepta prendre part a l'empresa»⁵². Participar-hi, senzillament, significava protegir les propietats i riqueses de la nostra terra⁵³.

⁵¹ Íb., p. 28, 29, 32 i 37.

⁵² Íb., p. 27.

⁵³ El mateix dia que enlestim aquest article, la premsa ens assabenta que el primer premi «Fundació Congrès de Cultura Catalana de biografia i estudis històrics» ha estat atorgat a Gonçal López i Nadal per l'obra *El corsarisme mallorquí a la Mediterrània occidental*. Tant de bo puguem veure'l editat i llegir-lo pròximament! I també, curiosament, el Dr. J.M. Font i Rius ha estat guardonat amb el «Premi Nacional d'Història d'Espanya» pel seu ingent estudi *Cartas de población y franquicia de Cataluña* (vegeu Abreviatures i Bibliografia). Això ens referma, després d'haver-hi pouat moltes dades per a la recerca, en la favorable opinió que ja ens mereixia la compilació documental escollida (Barcelona, 15 de desembre de 1984).

ABREVIATURES I BIBLIOGRAFIA

- ASÍN PALACIOS, Miguel: *Contribución a la toponimia árabe de España*, Madrid, CSIC, 1940.
- BALANÀ I ABADIA, Pere: «Toponímia aràbiga-catalana: Lleida, Tortosa i Tarragona segons un manuscrit àrab inèdit de la Biblioteca Reial de Rabat», *Treballs de la Secció de Filologia i Història Literària*, Tarragona, II 1981, p.69-91.
- : «¿Topònims catalans transcrits a l'àrab per Ibn Hayyān?» dins *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes* (Abadia de Montserrat), IV (1982), p. 23-49.
- BARCELÓ TORRES, Carme: *Toponímia aràbiga del País Valencià. Alquerries i castells*, València, Ajuntament de Xàtiva, 1983.
- BISO: *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, Barcelona.
- CAPMANY Y DE MONPALAU, Antonio de: *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, reed. anotada, Barcelona, Cámara Oficial de Comercio y Navegación, 1961.
- CHALMETA, Pedro: «Le problème de la féodalité hors de l'Europe chrétienne: le cas de l'Espagne musulmane», dins *Actas del II Coloquio Hispano-Tunecino de Estudios Históricos*, (Madrid / Barcelona, mayo de 1972), Madrid, Instituto Hispano-Árabe de Cultura, 1973, p. 91-115.
- COROMINES, Joan: *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona, Curial - "La Caixa", 4 vols. 1980-1984.
- : *Estudis de toponímia catalana*, Barcelona, Barcino, 2 vols., 1965 i 1970. ("Biblioteca Filològica Barcino", I-II).
- CORRIENTE, F. : *A Grammatical Sketch of the Spanish Arabic Dialect Bundle*, Madrid, Instituto Hispano-Árabe de Cultura, 1977.
- DCVB: ALCOVER, Antoni M. i MOLL, Francesc de B., *Diccionari Català-Valencià-Balear*, Palma de Mallorca, 10 vol., 1968.
- Diccionari nomenclator de pobles i poblats de Catalunya*, Barcelona, Aedos, 2^a ed., 1964.
- Diccionario de la lengua española*, Madrid, Real Academia Española, 19^a ed., 1972.
- DOZY, R.: *Supplément aux dictionnaires arabes*, Leide-Paris, E. J. Brill-Maisonneuve, 2^aed., 1927, 2 vols.
- EPALZA, Mikel de: «Orígenes de la invasión cordobesa de Mallorca en 902», dins *Estudis de pre-història, d'història de Mayūrca i d'història de Mallorca dedicats a Guillem Rosselló i Bordoy*, Mallorca, 1982, p. 111-129.
- FONT RIUS, José M.: *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, Madrid-Barcelona, CSIC, 2 vols., 1969 i 1983.

- GEC: *Gran Enciclopèdia Catalana*, Barcelona, 15 vols. + 1 suplement, 1969-1983.
- KAZIMIRSKI, A. de Biberstein: *Kitāb al-lugatain al-^Carabiyya wa-l-faran-sāwiyya*. *Dictionnaire arabe-français*, Paris, Maisonneuve te Cie., 2 vols. 1860.
- Liber Maiolichinus de gestis pisanorum illustribus*. A cura de Carlo Callisse, Roma, Istituto Storico Italiano, 1904. («Fonti per la Storia d'Italia. Scrittori. Secolo XII»).
- MADOZ, Pascual: *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*, Madrid.
- MASCARÓ PASARIUS, J.: *Corpus de toponimia de Mallorca*, Palma de Mallorca, Gráf. Miramar, 6 vols. 1963- .
- MOLL, Francesc de B.: *Els llinatges catalans (Catalunya, País Valencià, Illes Balears)*. *Assaig de divulgació lingüística*, Mallorca, Moll, 2^a ed., 1982. («Els treballs i els dies», 23.)
- MOREU-REY, Enric: *Els nostres noms de lloc*, Mallorca, Moll, 1982. («Els treballs i els dies», 22.)
- PIEL, Joseph M.: «Zum Ursprung des Namens Katalonien: Catalunya/Cataluña. Ein kritischer Diskussionsbeitrag», *Estudis Universitaris Catalans*, XXIV 1980, p. 437-445.
- POVEDA SÁNCHEZ, Ángel: «Introducción al estudio de la toponimia árabe-musulmana de Mayūrqa según la documentación de los archivos de Ciutat de Mallorca (1232-1276)», «Awraq», Madrid, III 1980, p. 75-101.
- RUBIO GARCÍA, L.: «Catalán-Cataluña», *Estudios Románicos*, Murcia, I, 1978, p. 239-272.
- SALRACH, J.M.: *Història dels Països Catalans coordinada per A. Balcells. Dels orígens a 1714, I*, Barcelona, Edhasa, 2^a ed., 1982.
- SANTAMARÍA, Álvaro: *Determinantes de la conquista de Baleares (1229-1232)*, lección inaugural del curso 1972-1973, Palma de Mallorca, Universidad de Barcelona, 1972, pp. 65-133.
- STEIGER, Arnald: «Contribución a la fonética del hispanoárabe y de los arabismos en el iberorománico y el siciliano», Anejo a la «Revista de Filología Española», Madrid, Hernando 1932.
- URVOY, Dominique: «La vie intellectuelle et spirituelle dans les Baléares musulmanes» *Al-Andalus* (Madrid-Granada), XXXVII 1972, p. 87-132.
- VIDAL I ALCOVER, Jaume: «El Llibre de Mallorca (Liber Maiolichinus o Maiorichinus). Introducció a l'edició del poema llatí i la seva traducció catalana», dins *Mallorca. La primera conquesta cristiana*, Barcelona, Fundació Jaume I, 1979, p. 20-78.
- Vocabulista in arabico*, ed. C. Schiaparelli, Firenze, Tip. Succ. Le Monnier, 1871.